

ЩОДО ДЕЯКИХ ОЗНАК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Харитонов С. О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права № 2

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті аналізується об'єктивна сторона військових злочинів, яка зумовлюється об'єктом. Порушення встановленого порядку несення військової служби є основою механізму спричинення шкоди нормальній діяльності воєнної організації України. Особлива увага приділена способу вчинення військових злочинів.

В статье анализируется объективная сторона воинских преступлений, которая обуславливается объектом. Нарушение установленного порядка несения воинской службы является основой механизма причинения вреда нормальной деятельности военной организации Украины. Особое внимание уделено способу совершения воинских преступлений.

The article analyzes the objective side of military crimes, which, first of all, is conditioned by their object. Violation of the established order of carrying out military service is the basis of the mechanism of causing harm to the normal activities of the military organization of Ukraine. Particular attention is paid to the method of committing military crimes.

Ключові слова: військовослужбовець, військова служба, об'єктивна сторона, спосіб.

Постановка проблеми. Кваліфікація злочину передбачає необхідність чіткого встановлення та доказування всіх ознак складу злочину, передбаченого у відповідній статті КК. Аналізуючи об'єктивну сторону військових злочинів, ми робимо висновок, що диспозиції деяких складів потребують законодавчих змін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням що стосується військових злочинів за період незалежності України, приділяли увагу такі вчені: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконев, П.П. Богуцький, В.П. Бондаєвський, В.К. Грищук, М.І. Карпенко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Г.І. Чангулі та ін.

Мета статті – проаналізувати механізм спричинення шкоди нормальній діяльності воєнної організації України.

Виклад основного матеріалу. Специфіка об'єктивної сторони військових злочинів зумовлюється об'єктом. Зв'язок між об'єктом і об'єктивною стороною знаходить свій прояв у тому, що здатність діяння спричинити шкоду об'єкту визначається характером посягання, способом, засобами і знаряддями вчинення злочину. І хоча об'єктивна сторона злочину є його зовнішньою стороною, поділ поведінки особи на зовнішню (*actus rea*) і внутрішню (*mens rea*) сторони є досить умовним і існує лише як допомога для усвідомлення природи людської поведінки й розумінні її причин.

Порушення встановленого порядку несення військової служби є основою механізму спричинення шкоди нормальній діяльності воєнної організації України. Діяльність останньої має позитивну спрямованість, проте, як і в будь-якій діяльності, вона має і негативні аспекти (фактори). Кожен із суб'єктів, які забезпечують нормальну діяльність воєнної організації, сам може стати суб'єктом внутрішніх загроз для цієї діяльності. Специфіка цих загроз визначається різноманітними правопорушеннями, які дисфункціонують діяльність деяких ланок воєнної організації, а в деяких випадках ідеться про правопорушення не всередині воєнної організації, а зовні. Коли йдеться про випадки порушення нормальної діяльності воєнної організації зсередини шляхом учинення різноманітних правопорушень, зокрема злочинів, внутрішній механізм спричинення шкоди схематично має такий вигляд:

- 1) військовослужбовець порушує покладені на нього обов'язки;
- 2) унаслідок такої протиправної діяльності страждають об'єкти кримінально-правової охорони, суспільні відносини, які забезпечують нормальну діяльність воєнної організації України, що має прояв у зниженні рівня військової дисципліни, воєнно-професійної підготовки, бойової виучки, в неукомплектованості особистим складом, бойовою технікою й озброєнням, у незадовільній організації несення різноманітних військових служб тощо;

3) деформується правова структура суспільних відносин військової служби як система, а воєнна організація, не досягаючи своїх цілей, починає дисфункціонувати;

4) це призводить до зниження рівня бойової готовності воєнної організації до озброєного захисту України.

Традиційно об'єктивна сторона злочинів складається з обов'язкових і факультативних ознак. Більшість науковців виділяють як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони лише одну – діяння.

Суспільно небезпечне діяння – це завжди прояв поведінки людини. Думки, переконання особи, якщо вони не втілені в конкретний негативний поведінковий акт, не тягнуть за собою відповідальності. Ще Ш. Монтеск'є писав: «Закони повинні карати лише злочинні дії» [1, с. 141]. Коли йдеться про злочини з матеріальним складом, його обов'язковими ознаками виступають також суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок між діянням і наслідками. Факультативними ознаками (а такими вони вважаються лише в загальному понятті складу злочину), які додатково характеризують об'єктивну сторону, є час, місце, спосіб, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину.

Об'єктивна сторона є зовнішнім актом злочинної поведінки, що протікає в умовах відповідного місця, часу й обстановки. Але ці ознаки жодним чином не впливають на кваліфікацію діяння і лише в тих випадках, коли вони безпосередньо вказані в диспозиції відповідної статті з факультативних ознак перетворюються на обов'язкові або кваліфікуючі.

Особливість спеціального об'єкта військового злочину накладає своєрідний відбиток на діяння, яке теж має спеціальний характер – порушення тих чи інших обов'язків або встановлених спеціальних правил поведінки. Військові злочини незалежно від того, в чому вони знайшли своє вираження (непокоря, порушення правил бойового чергування, мародерство тощо), становлять собою порушення встановленого порядку (обов'язків) несення військової служби.

Своєрідністю порушень порядку несення військової служби є те, що в ньому дія й бездіяльність існують в єдності: одна супроводжується іншою, за кожною дією прослідковується бездіяльність і навпаки. Так, залишення місця несення прикордонної служби військовослужбовцем зі складу наряду з охорони державного кордону України (дія) передбачає невиконання обов'язків, покладених на цю особу (бездіяльність). Якщо поведінковий акт виражається одночасно в дії й бездіяльності, то він не може повністю зводитися до жодної, а утворює самостійну форму, що виступає основою реальної або можливої причини настання суспільно небезпечних наслідків.

Порушення спеціальних правил поведінки характеризується невиконанням особою вимог, які пред'являються. Зовнішній прояв такої поведінки полягає у ставленні правопорушника насамперед до нормативних приписів (норм, правил), а не до матеріальних об'єктів (життя, здоров'я, майна). Якщо під час слідства виявиться, що правої норми, яка регламентує відповідну сторону діяльності військовослужбовця, немає, то вести мову про порушення спеціальних правил поведінки не є можливим.

Діяння у виді порушення спеціальних правил поведінки має своєрідні детермінуючі властивості, хоча й не завжди порушення правил (порядку) несення військової служби супроводжуються настанням суспільно небезпечних наслідків. Наприклад, паління чатового на посту хоча й відволікає його від виконання своїх обов'язків, проте не завжди призводить до спричинення суспільно небезпечних наслідків. Якщо ж під час можливої перевірки караулу чатовий не загасить недопалок, а викине його поряд із військовим майном, яке внаслідок пожеги зруйновано, то таке дисциплінарне правопорушення (паління на посту) перероджується в злочин. У такому випадку шкода залежить не лише від поведінки чатового, а й від множинності інших чинників. Наслідки, відірвані від діяння певним проміжком часу, іноді настають із відповідною долею ймовірності. Указані властивості, з одного боку, відрізняють здатність заподіяти негативні наслідки порушенням спеціальних правил від інших форм злочинних діянь, а з іншого – зумовлюють необхідність установлення причинного зв'язку в тих злочинах, які є порушенням спеціальних правил.

Суспільна небезпечність порушення спеціальних правил не є очевидною, а усвідомлюється головним чином лише інформаційним шляхом, що вимагає від суб'єкта знання останніх. Незнання ж правил, тобто непідготовленість військовослужбовця до виконання специфічних функцій, виключає усвідомленість суспільної небезпечності порушення й може стати підставою для не притягнення особи до кримінальної відповідальності за умови, що військовослужбовець в конкретному випадку не повинен був їх знати. Спеціальні правила поведінки військовослужбовця містяться в різноманітних за своєю юридичною силою нормативно-правових актах. Ось чому для правильної кваліфікації військових злочинів, пов'язаних із порушенням спеціальних правил, необхідно чітко встановити й відобразити у процесуальних документах, вимоги якого саме нормативного акту, що містять відповідні правила були порушені і в чому полягає зміст цього правопорушення. Ці правила характеризуються вторинністю, у зв'язку з чим не виключається можливість неадекватного відбиття правовими нормами реальної дійсності: можливим може бути як відставання, так і випередження останньої. Як убачається, недостатньо лише встановити факт порушення, а треба ще враховувати те, наскільки зумовлені правові норми, вимоги яких порушені. Виявлення помилковості (невідповідності) правових вимог

суспільним реаліям може суттєво вплинути на відповідальність військовослужбовця аж до її усунення. При цьому треба встановити, що дотримання існуючих правил, що не відповідають завданням воєнної організації, не може запобігти спричиненню шкоди або ж ситуація взагалі не врегульована спеціальними правилами. Правила за умов їх додержання мають бути здатними попереджати суспільно небезпечні наслідки. Діяння, вчинене відповідно до спеціальних правил, не може визнаватися причиною несприятливих наслідків. Якщо ж це сталося, то суспільно небезпечні наслідки є результатом недосконалого (помилкового) нормативного припису, що усуває кримінальну відповідальність. Ось чому під час оцінювання механізму спричинення шкоди роль спеціальних правил поведінки військовослужбовця є вирішальною, а правила завжди повинні бути оцінені з точки зору здатності причинити шкоду нормальній діяльності воєнної організації, причому повинна бути врахована й наявність можливості виконання. Якщо буде встановлено, що військовослужбовець не мав можливості виконати нормативні приписи, то це буде підставою для усунення кримінальної відповідальності.

Найбільшу вагомість серед факультативних ознак об'єктивної сторони має спосіб вчинення злочину [2; 9]. За тлумачним словником, спосіб – певна подія, прийом або система прийомів, яка дає можливість, здійснити що-небудь, досягти чогось [3, с. 1384]. Оскільки злочин є одним із видів людської діяльності, спосіб його вчинення становить собою відповідну сукупність прийомів і методів, які застосовані при цьому.

І хоча спосіб є обов'язковою ознакою будь-якого діяння, його об'єктивною характеристикою, то його не можна ототожнювати з останнім, бо це лише умова досягнення тієї чи іншої мети. Залежно від об'єкта посягання (в деяких випадках від предмета, місця, часу, обстановки й засобів, які виступають детермінантами поведінки) суб'єкт злочину обирає той спосіб вчинення свого діяння, який, на його думку, здатен призвести до негативних змін у суспільних відносинах. Якщо йдеться про спосіб вчинення злочину, це стосується тільки виконання якоїсь дії (дій), поведінкового акта фізичного впливу особи на об'єкт злочину з використанням засобів або без цього. Зазначимо, що характеристика способу не обмежується лише об'єктивними (фізичними) ознаками, йому також притаманний суб'єктивний складник. Спосіб невід'ємний від діяння, тому немислимий без його вольового наповнення, без мотивів і цілей, що породжують та спрямовують використання конкретних методів і прийомів для досягнення поставленої мети. Отже, спосіб вчинення злочину неможна обмежувати об'єктивною стороною, бо він є достатньо складним психофізичним явищем. Оскільки злочин є одним із видів людської діяльності, то спосіб його вчинення можна назвати відповідну сукупність прийомів і методів, застосованих при цьому.

Повніше характеризує розглядуване поняття М.І. Пановим, який уважав, що «з об'єктивного боку, спосіб вчинення злочину – певний порядок, метод, послідовність рухів та прийомів, що застосовує особа в процесі здійснення суспільно небезпечного посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, пов'язані з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину». [4, с. 44] Кожна норма військових злочинів пов'язана з відповідним способом вчинення злочину. Але ж нам треба проаналізувати лише ті конструкції складів злочину, в яких спосіб є або обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, або кваліфікуючою. Адже належна кваліфікація злочину, обов'язковою або кваліфікувальною ознакою якого є визначений спосіб його вчинення, потребує встановлення чіткої відповідності вчиненого діяння ознакам складу злочину, закріпленого у кримінально-правовій нормі. Лише за цієї умови остання може бути правильно застосована. Коли спосіб вчинення злочину позначено в законі за допомогою відповідним чином розроблених понять точного значення, процес установлення в діях особи цього способу не потребує особливих логіко-гносеологічних прийомів. У свою чергу, оціночні поняття, які відображають і закріплюють явища об'єктивної дійсності, характеризуються складністю й невизначеністю, браком однозначних, чітких та суворо фіксованих ознак, що може призвести до плутанини у правозастосовній діяльності і до неточності застосування закону.

У розділ XIX КК України наводяться посилання на такі способи вчинення злочину: (а) із застосуванням зброї; (б) учинення насильницьких дій; (в) учиненні іншого насильства; (г) застосування насильства; (д) насильство або жорстоке поводження; (е) учинення дій, що мають характер знущання або глумлення; (є) погане поводження або пов'язане з особливою жорстокістю; (ж) підпал або інший загально небезпечний спосіб.

Під час вирішення питання про застосування зброї при опорі начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або під час примушування їх до порушення цих обов'язків слід керуватися Постановою ПВСУ від 26 грудня 2003 р. за № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади та службових повноважень». Пункт 13 цієї постанови наголошує: «При вирішенні питання про кваліфікацію дій службової особи за ознакою застосування зброї треба враховувати, що нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, і що вона може бути як вогнепальною (зокрема гладкоствольною), так і холодною. Застосування зброї передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею». [5] І хоча військова служба пов'язана з використанням зброї, то застосу-

вання останньої не обмежується застосуванням штатних предметів, якими озброєний той чи інший військовий підрозділ, під зброєю варто розуміти більш широке поняття. Ідеться про будь-які предмети заводського або кустарного виготовлення, які не лише здатні, а призначені саме для ураження живої цілі. Примушування начальника з використанням предметів побутово-господарського призначення не містить кваліфікуючої ознаки – застосування зброї.

Застосування насильства до військовослужбовця в XIX розділі КК сформульовано по-різному: «вчинення насильницьких дій», «вчиненні іншого насильства», «застосування насильства», «насильство або жорстоке поводження», «погане поводження або особлива жорстокість» «вчинення дій, що мають характер знущання або глумлення».

Такі розбіжності у формулюванні насильства, на нашу думку, є не зовсім вдалимими та аж ніяк не сприяють ефективності кримінального закону. За наявності відповідних умов, законодавцеві належить прагнути до уніфікації правових приписів, адже в подальшому вона буде унеможливлувати допущення помилки правоохоронними органами.

Український тлумачний словник термін насильство трактує як застосування сили для досягнення чого-небудь, примусовий вплив на когось, щось [3, с. 697]. За законами формальної логіки насильство є поведінковим актом особи, окремим видом злочинної поведінки, якому притаманні такі ознаки діяння, як суспільна небезпечність, протиправність, конкретність, усвідомленість та прояв волі. Насильство, пов'язане з учиненням військових злочинів (як і будь-яких інших) можна поділити на два види – фізичне і психічне. Фізичне, у свою чергу, треба класифікувати за формами його виявлення і ступенем настання наслідків. Ступінь настання наслідків класифікується за двома критеріями: (а) ступінь небезпеки для життя особи і (б) ступінь тяжкості наслідків, спричинених у результаті насильства.

Ознака небезпеки для життя має місце в момент заподіяння насильства і не пов'язана з наслідками, що настали. Фізичне насильство може бути як небезпечним для життя, так і безпечним. Небезпечним для життя вважаються uszkodження, які самі по собі загрожують життю потерпілого в момент заподіяння або ж які за звичним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитись смертю. Безпечною для життя слід вважати іншу шкоду, яка може мати різний ступінь суспільної небезпеки, що залежить від характеру та ступеню тяжкості спричинених наслідків.

За ступенем тяжкості фізичне насильство поділяється на таке, що спричинило: (а) смерть потерпілому; (б) тяжкі тілесні uszkodження; (в) середньої тяжкості тілесні uszkodження; (г) легкі тілесні uszkodження.

Окремим видом фізичного насильства є побої. Вони не супроводжуються спричиненням ушкоджень, це неодноразове нанесення потерпілому численних ударів. Унаслідок такого насильства об'єктивних ознак протиправного впливу або не існує взагалі, або вони такі, що не містять навіть характеру легких тілесних ушкоджень.

Що стосується форм проявлення насильства, тут законодавець використовує такі поняття, як а) насильство, б) насильство, що має характер знущання, в) насильство у вигляді глумління, г) жорстоке поводження, д) погане поводження, е) особлива жорстокість.

Під насильством, що має характер знущання, треба розуміти дії, якими спричиняються не тільки фізичні муки, а й моральні страждання від того, що потерпілий із тих чи інших причин не може протистояти винному (наприклад, неодноразове насильницьке виштовхування потерпілого на холод чи під дощ без відповідної одежі, систематичне позбавлення його сну, демонстративне виявлення неповаги до нього, позбавлення можливості прийняти їжу, систематичне нанесення побоїв та ін.).

Діяння, що має характер глумлення (похідне від «глум» – жарт, насмішка, потіха, забава), полягає у злісному й образливому знущанні, у вчиненні образливих для особи дій (плювання в його обличчя, прив'язування його до ліжка чи іншого предмета, що не дає йому можливості ухилитися від глумлення; обливання за тих же умов речовинами, що мають стійкий неприємний запах або забруднюють тіло й одяг, погано чи зовсім не відмиваються; принизливе оприлюднення (незважаючи на блага потерпілого не робити цього) матеріалів листування тощо. При цьому потерпілий перебуває у стані (зокрема доведений до такого винним), який не дає йому можливості не тільки чинити опір, а й покликати на допомогу або втекти).

Жорстоке поводження з військовополоненими з боку військовослужбовця має прояв у вчиненні дій, які принижують гідність, спричиняють страждання й муки (наприклад, позбавлення їжі, води, теплої одежі примушування до непосильної роботи та ін.). Законодавець не розкриває змісту понять «жорстоке поводження» чи «особлива жорстокість», водночас немає можливості відрізнити цей вид насильства від знущання і глумлення. Межа між ними досить розпливчата й неоднозначна. Із нашого погляду, ці поняття в межах кримінального законодавства є синонімічними, а тому з метою вдосконалення чинного закону й усунення плутанини їх потрібно або привести до єдиного знаменника, або розробити чіткі критерії розмежування.

Якщо фізичному насильству над особою притаманний відкритий протизаконний спосіб, то для різного психічного впливу властивим є прихований спосіб. Основним елементом психічного насиль-

ства є інформація, що в сучасному світі вже є виробничою силою [6, с. 93]. Різноманітність його форм і впливу на військовослужбовця можна зрозуміти лише з урахуванням ролі і значення такого насильства, а також мотивацією його застосування. Характерний для цього інформаційний спосіб полягає в переданні сигнальної, значущої для адресата інформації, яка здатна впливати на його психічний стан або психічні процеси. Ця інформація може передаватися словами, жестами, рухами тіла, які містять у собі очевидну чи приховану погрозу з метою зміни поведінки потерпілого [7, с. 51]. Кваліфікація психічного насильства, його наслідків і визначення потерпілих створюють суттєві складнощі в правозастосовній діяльності. Як правило, про психічне насильство йдеться лише за наявності матеріальних наслідків.

Підпал або інший загальнонебезпечний спосіб у ч. 2 ст. 411 КК України характеризується як знищення або пошкодження військового майна. Підпалом визнаються дії із займання яких-небудь матеріалів, що спрямоване на виникнення пожежі. До основних явищ, що характерні для кожної пожежі належать такі: а) хімічна взаємодія горючої речовини з киснем, б) виділення великої кількості тепла, в) інтенсивний газовий обмін продуктів згорання. Тобто це неконтрольований процес горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей та утворює небезпеку для людей [8, с. 764]. Під іншим загально небезпечним способом слід розуміти такий спосіб, за якого не лише знищується майно, яке мало бути знищено, а й утворюється реальна загроза для знищення та пошкодження іншого майна, а також реальна загроза життю та здоров'ю людей та інших тяжких наслідків, навіть, якщо вони не настали.

Висновки. Для правильної кваліфікації військових злочинів, пов'язаних із порушенням спеціальних правил, необхідно чітко встановити й відобразити у процесуальних документах, вимоги якого саме нормативного акту, що містять відповідні правила, були порушені, в чому полягає зміст цього правопорушення, а також те, чи був підготовленим військовослужбовець до виконання своїх спеціальних обов'язків.

Література:

1. Монтескьє Ш. О существовании законов. Москва: Изд. Василий Сопиков, 1810. Ч. 2. 336 с.
2. Панов Н. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Харьк. юрид. ин-т. Харьков, 1987. 26 с.
3. Український тлумачний словник (тезаурус): 250000 слів / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2016. 1696 с.
4. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков: Вища шк., 1982. 161 с.
5. Про судову практику у справах про перевищення влади та службових повноважень: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 26.12.2003 р. № 15 // Законодавство України: інформ.-пошук. система / Верхов. Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (дата звернення: 02.09.2018).
6. Волков Б.С. Научно-технический прогресс и проблемы науки уголовного права. Уголовное право в XXI веке : материалы междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова, 31 мая – 1 июня 2001 г. Москва, 2002. С. 93–98.
7. Петин И.А. Механизм преступного насилия. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 343 с.
8. Бойцов А.И. Преступления против собственности. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2002. 775 с.